

YAYIN TANITMALARI

TANITMA MAKALESİ

THE BOOK OF DEDE KORKUT

MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL*

Kitâb-ı Dede Korkut'un İngilizce çevirisi, bir Teşekkür, Giriş, Notlar ve Bibliyografya ile, Amerika Birleşik Devletleri, Texas-Austin'de, "University of Texas Press"te, "The Dan Danciger Publication Fund" yardımıyla, "*The Book of Dede Korkut. A Turkish Epic*" başlığıyla, 1991'de, bir ilk "paperback" olarak tekrar yayınlanmış bulunuyor. Eser 212 sayfadır. Faruk Sümer, Ahmet Edip Uysal ve Warren S. Walker'ın birlikte çalışmalarının bir ürünü olan ve onlar tarafından İngilizceye çevrilmiş bulunan ve ilk kez 1972 de, "her hakkı muhafaza edilerek" aynı yerde yayınlanmış olan esere, böylece, bir ikinci kez daha sahip olmuş bulunuyoruz.

Teşekkür satırlarından öyle anlıyoruz ki, bu konuda, Türkiye'den Zeki Velidî Togan'ın, Ahmet Temür'ün, Muharrem Ergin'in, Cahit Öztelli'nin, Orhan Şaik Gökyay'ın Amerika'dan ise Barbara Walker'ın değerli katkıları olmuştur. Eserde, XXIII sayfalık bir Giriş'ten sonra, "Dede Korkut'un İki Dünyası: Orta Doğu ve Orta Asya" başlıklı bir harita yer almıştır. "Oniki Destan," 177.-205. sayfalardaki Notlar ile aydınlatılmıştır. Bibliyografya 5-6 sayfa tutmaktadır. Cildin ön kapağı, ayrıntılı bilgi vermemekle beraber, Topkapı'daki, *Tâc üt-Tevârih* yazmasından alınmış olduğu anlaşılan bir minyatür ile süslenmiştir. Bu minyatürü Orhan Ş. Gökyay'ın "Dede Korkut" neşrinden hatırlamaktayız. Bu aynı minyatür, bu İngilizce çevirinin 106. sayfasında tekrar verilmiştir. Orada, Dede Korkut, diğer üç dinleyici ile birlikte, Oğuz Hakanı Kul Erkin Han'ın yanında yer almıştır. 104. ve 105. sayfalarda, geleneksel giysileri içerisinde, iki Afşar kadını ve çocuklarının, Kayseri'de, yayla yolunda, bir Afşar kervanının, Kayseri-Pınarbaşı'ndan, fengere çeviren bir masalçı Afşar ninenin, bir yöruk çadırının, Bursa kılıç-kalkan ekibinin fotoğrafları yer almıştır. Bu resimleri F. Sümer'in "*Oğuzlar*"ında (1967, Ankara Üniversitesi basımı, s. 451-455) gördüğümüzü hatırlamaktayız. Cildin arka kapağından, şu bilgi-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü Başkanı.

leri ediniyoruz: *Middle East Journal*'a göre, "... *Dede Korkut*, (X. yüzyıldaki) Türkçe literatürün, bir şaheseri olarak, hattâ, manzum ve mensur bir tahkiye çerçevesi içerisinde sunulmuş "aksiyon" bakımından, belki de, dünyanın en etkileyici millî destanlarından biri olarak, karşımızda yer almaktadır. Eser, Türklerde muhâseme, av, şölen, yağma, tabiat üstü olaylar ve aşka dair kabile ve feodal hayatı hakkında insanı meftûn eden bir panorama sergilemektedir. Eser ihtiva etmiş olduğu toplumsal ve siyasal vasıflarında, kültür değerlerinde, örf ve âdetlerinde olduğu kadar, etnografik özellikleri itibariyle de, destanı, tarihçiler, folklorcular ve antropologlar için zengin bir kaynak haline getirmektedir."

Books Abroad'a göre ise, "*Kitâb-ı Dede Korkut*'a; *Türklerin İliada*'sı denmiştir. ... Dede Korkut'un hikâyeleri, bir milletin, edebiyatla yansıtılmış muhayyilesinin destânî bir *hamlesini* temsil etmekte ve teccessüm ettirmektedir. ... *The Book of Dede Korkut* mükemmel bir İngilizceyle çevrilmiştir. ... Bu çeviri pürüzsüzdür, kolaylıkla okunabilir, aydınlıktır."

Ünlü sumerolog, müteveffa Kramer'in, kültürü tefsir eden modellerinden birisi, "kahramanlık çağlarını" terennüm eden eserlerin, birer *hayal ürünü* olmadığıdır. Kramer'e göre "bu gerçeği İngiliz tarihçi Munro Chadwick, vaktiyle, iyi bilinen üç kahramanlık çağında gösterebilmişti: 1. Eski Yunan kahramanlık çağı (M.Ö. 2000 sonları), 2. Hind kahramanlık çağı (Eski Yunan'dan 100 veya 200 yıl önce veya sonra), 3. Kuzey Avrupa-German kahramanlık çağı (M.S. IV.-VI. yüzyıllar). Bu üç çağın sosyal yapısı, devlet düzeni, dinî kavramları ve anlatış estetiği birbirine çok benzer. Bunların hepsi, aynı toplum, politika ve ruh ortamında meydana çıkmışlardır. Sumerli kahramanlık hikâyeleri ise, dünya ve edebiyat tarihinde, yeni bir kahramanlık çağını ortaya koymaktadır (M.Ö. 3000 başları). Sumerlilerininki, en eski olan Yunan çağından 1500 yıldan fazla önceye ait olmasına rağmen, bunların hepsinin ana hatları birbirlerine uymaktadır." (*Tarih Sumer'de Başlar*, T.T.K. 1990, Ankara s. 173). Kramer'e göre, esasen, bugünün uygarlığını yaratmış olan kavimler, en eskisi Sumerliler olmak üzere, şu üç büyük kültür grubudur: Sumerliler, Sâmililer ve eski İranlılar. (*Tarih Sumer'de Başlar*, s. 188).

Kalkamış Destanı'nın Babil versiyonunun (1862'de, George Smith, bu destanı, Asurbanipal Kütüphanesi'nde bulunan bir tablettten, o tableti çözerek, yayınlamıştır) asıl Sumerli destana dayanmış olduğu kesin olarak ortaya konmuştur. Her ne kadar, 12. Tablet, Destan'ın baş kısmıyla ilgili değil ise de, "Kalkamış, Enkidu ve Yeraltı Dünyası"nın yarısının Sumerce-

den Akkadcaya kelime kelime çevrilmiş olduğu görülmüştür. Eser, Sumerceden Hitit, Hurri, Ugarit dillerine çevrilmiştir. (Muazzez Çığ, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çivi Yazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer Edebiyatına Katkıları," *X. T.T.K. Kongresi*, ayrı basım, 1990, T.T.K. bsm., s. 494).

Muazzez Çığ, sözkonusu bildirisinde, "Shukallituda ve İnanna" mitosundan da bahsetmiş, bahçelere gölge veren ağaç dikimi kültürünün eskiliğini vurgulamış, onun, tarihî bakımından taşıdığı öneme değinmiştir. Konuşmacı yine Kramer'e dayanarak Tanrıların, cezaen, kuyulara kan doldurması keyfiyetinin *Teurat*'ta da yer almış olan bir motif olduğuna işarete bulunmuştur. (*Aynı yer*, s. 485).

Referans olarak *Meydan Larousse*'ü gösteren, çivi yazılı tabletler uzmanı sayın Muazzez İlmiye Çığ, "Türklerin, özellikle, Anadolu'ya girmeden önceki dönemde yarattıkları destanların bugüne kadar ulaşan yazılı metinleri yok(tur). ... Bu destanların bir çok bölümlerinin Çince, Farsça, Moğolca ve Arapça kaynaklarda yazılı olduğu bildiriliyor" demektedir. (*Aynı yer*, 496).

Bir de elde, Thomson'un *İndex-Motiffi* bulunmaktadır. O halde, şimdi, bütün bu veriler karşısında *Kitâb-ı Dede Korkut* nasıl değerlendirilecektir? İşte, haklı olarak, ortaya atılması gereken soru budur.

Bilindiği üzere, kültürün, bu arada, başat bir kültür ögesi olan dilin menşei ve yeryüzündeki dağılımını açıklamak amacıyla türlü türlü, bazen de birbirlerine karşıt olan, açıklama *modelleri*, *paradeigmatalar*, *eidolalar*, *oikonesler* geliştirilmiştir; halen de geliştirilmektedir; *farazyedler* ortaya atılmaktadır, *varsayımlar* ileri sürülmektedir. Böyle, *çalışma hipotezleri* düzenlemek, bilim binasının inşa edilmesinde iskele hizmeti gördüğü için, bilim ve felsefe çevrelerinde tabii karşılanmaktadır; yadırganmamaktadır.

Kramer'in, "*History Begins at Sumer*"ini Türkçeye çeviren Muazzez Çığ'a yazmış olduğu, *Erdem*, 16'da yayınlanmış olan 28 Eylül 1990 tarihli mektubunda, şu satırları okuyoruz: "(*Tarih Sumer'de Başlar* kitabı), Sumerliler denen bir millete hasredilmiş bulunmaktadır. Onların Türkçeye benzer eklemeli bir dil konuşmuş olmaları hakkında, "(bu) imkansızdır" ve "(bu) muhtemel bile değildir" denemez. Onların altı-yedi bin yıl önce, Orta Asya'daki bir yerlerden çıkıp, güney Mezopotamya'ya gelmiş oldukları söylenebilir. "Sumerlilerin Türklerle akraba olmaları" gibi, Atatürk zamanında cârî olan fikrin de, doğru olmaktan o kadar uzak bulunmadığı da, pekâlâ, sınanabilir." Biz, Kramer'in bu fikirlerini, başka bir münasebetle de beyan etmiş olduğundan haberdar bulunmaktayız (Bkz., Müba-

hat Türker-Küyel, "Atatürk'ün Çivi Yazılı Kültür Araştırmalarına İlişkin Katkıları Hakkında Üç Belge Daha," *Erdem*, 16, Ocak 1992, s. 273-297 ve krş., Kramer and Diana Wolkstein, *Inanna. Queen of Heaven and Earth, her Stories and Hymns from Sumer*, Newyork, 1983 ile Kramer, *Sumerian History, Culture and Literature*, s. 115 - 126, asıl s. 116). Tolstov ve Trofimova gibi Rus bilginlerinin araştırmalarına göre ise, Turan ovasında, M.Ö. 1000'lerde, Sumerlileri andıran ırklar yaşıyordu. Bunların dili, Türkçeye benzeyen Sumerli dili idi (Bkz., S.P.Tolstov, *Khorezm: Auf den Spuren der altkhorezmischen Kultur*, Berlin 1963, s. 73-100; T.A. Trofimova, "Drevnee nasalenie xorezma po dannim paleo-antropologii," *MXE*, 2, Moskova, 7 resim; krş., Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, Edebiyat Fakültesi Mtb., s. 25).

Prevedik hiyeroglifi çözen, ünlü Çek bilgini, çivi yazılı kültür uzmanı tarihçi Hrozny, yıllardan beri biriken araştırmalar önünde, insanlık kültür ve uygarlığının, Orta Asya'dan kopup gelen, dilleri Türkçeye benzeyen Sumerlilerin, Mezopotamya'da yakmış oldukları "kültür farı"nın ışıklarının Batı'da, M.Ö. 1500'lerde Girit'e, Doğu'da, M.Ö. 1100'lerde Çin'e, Kuzeyde, M.Ö. 2000'lerde Anadolu'ya, Güney'de, M.Ö. 3000'lerde Mısır'a ve Sind'e ulaşmış olduğu hipotezini ortaya atmış ve belgelendirmeye çalışmıştır (Bedrich Hrozny, *Die älteste Geschichte Vorderasien*, 1940 Prague. Fransızca çevirisi: *L'Histoire de l'Asie Antérieure, de l'Hinde, et de la Crète*, 1947 Paris). Sâim Dilemre, bu kitabı tanıtırken, şu mütaleayı da bildirmiştir: "Karpatçılar ve Filistinciler deşifreciye yan bakmaya başladılar" (*D.T.C.F. Dergisi*, cilt, 1, sayı 4, 118-122, 1943, s. 118). Sanırız, Hrozny'nin bu eseri Atatürk Kültür Merkezi delâletiyle Türkçeye kazandırılmak üzeredir.

Sumerli dilinin, Ural-Altay gurubuna giren Türk dili ile akraba olduğu varsayımını ileri süren bilginler arasında, Türkçe ve Sumercede müşterek 350 veya 70 kelime bulan Fritz Hommel'in araştırmalarının, Atatürk'ü, bu konudaki fikirlerinde etkilemiş olabileceği hakkında literatür bulunmaktadır (Bkz., Sadi Bayram, *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Pamuk Ofset, 1989, s. 81).

Bu konuda, en son, R.R. Arat'ın öğrencisi türkolog, mongolist, oryantist ve linguist olan, T.D.K. aslı üyesi, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, *Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi* (Ankara, 1990, T.D.K.) başlıklı bir eser yayınlamıştır (Tanıtma için, Bkz., Mübahat Türker-Küyel, "Osman Nedim Tuna'nın Türk Dilinin Eskiliği Konusundaki Çalışmaları", *Erdem*, cilt 5, sayı 15, Eylül 1989, Mayıs 1991, s. 1035-

1042). Bu eserin ana fikri, Türkçe, ister Sumerceyle akraba olsun, isterse olmasın, “*linguistik criteria*” ve “*regular sound correspondences*” itina ile tatbik edilmiş olarak, şunlardır: 1. Sumerlilerle Türkler arasında, dil bakımından, tarihî bir ilgi bulunmaktadır. 2. Türkler, en az, M.Ö. 3500’lerde, Türkiye’nin doğu bölgesinde bulunmaktadır. 3. Türk dili 5500 yıl önce, müstakil ve iki kollu bir dil olarak mevcuttur. İlk Ana Türkçe ise, yaklaşık 8500 yıl kadar daha eskidir. 4. Yaşayan Dünya dilleri arasında, en eski, yazılı belgeli dil Türkçedir; Sumerli tabletlerdeki alıntı kelimeler bunu göstermektedir.

Cumhuriyet tarihinde, Sumerlilerinki başta olmak üzere, Mezopotamya biliminin, nasıl olup ta, İslâm kültürü yoluyla ve çeviriler aracılığıyla, özellikle, Matematik, Astronomi ve Tıp olmak üzere, Batı kültürünün temelini teşkil ettiği gösterilmiştir (Bkz., Aydın Sayılı, *Mısır ve Mezopotamyalarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, 1967, 1991, T.T.K.). Kültürler arasındaki bu etki geçişi, Platon, Aristoteles, Eudemos, Berossos, İbn Nevbaht, İbn Nedîm, Fârâbî, İbn Meymun ve Roger Bacon’un Hikmet’in Kalde’de doğup, ilkin, Mısır’a, sonra eski Yunan’a, ve Süryanî üzerinden, İslâm’a geçmiş olduğu fikirleri ile bütünleşmektedir. Bu nokta değerlendirilirken, bu gözlemcilerin yaşamış oldukları yüzyıllar, elbette, hesaba katılmalıdır. Bu geçiş ile ilgili fikri, özellikle, diller arasında, olarak, XVI. yüzyılda yaşamış Meç Piskoposu Mickloş Daczi Yanoş’un, *Rudimenta* ile ilgili düşünceleri arasında da bulmaktayız.

Kültür modelleri ve Thomsen’in *Index-Motiffi* ve yukarıda zikretmiş olduğumuz bazı literatür karşısında, *Kitâb-ı Dede Korkut*’un tanıtılmasını fırsat bilerek, Sumerli literatürün bazı parçalarındaki fikirleri *Dede Korkut*’taki bazı parçalar ve fikirlerle karşılaştırabiliriz. Biz biliyoruz ki, çivi yazılı literatür ve Sumeroloji başlı başına bir ihtisastır. — Borger, bibliyografyasında, bu engin literatürü toparlamaya, yaklaşık 150 yıllık literatür birikimini vermeye çalışmıştır (*Handbuch der Keilschriftliteratur*, De Freytag, 1977-79 Berlin) — Ama bu durumun, araştırmalar sırasında göze çarpan gerçeklikleri açıkça ifade etmeye engel olmadığı kanısındayız.

İşte bu kanaatle, biz, şimdi, *Kitâb-ı Dede Korkut* ile Sumerli kültürdeki, bazı öğeleri, özellikle, destanlar çerçevesinde, karşılaştırmaya çalışalım; ve, en sonda orijinal olduğunu sandığımız katkımızı bir kez daha belirte lim.

Sumerli Tanrılar, varlıkları yarattıklarında, eğer, onları adlarıyla çağırmaslarsa, onlara *Mularını*, isimlerini vermezlerse veya adlarını takmazlar-

sa, yaratma tamamlanmış olmamaktadır. Dede Korkut da ad takar: “Senün adın Basat olsun. Adunu men virdüm. Yaşunu Allah virsün” (Gökyay neşri, s. 105).

Sumerliye göre, Tanrılar, insanı “kendi sûretlerinde” yaratmıştır; sonra kendi “tanrısal nefes”lerinden ona üflemiş, onu canlandırmışlardır. *Dede Korkut*’ta da insanın Tanrı tarafından yüceltilmiş olduğu fikri görülmektedir. Dede Korkut, Begil Oğlu’na, Tanrı’ya “Sen Âdem’e taç urdun,” Kazılık Koca Oğlu Yeğenek’e ise, Tanrı’ya “Âdeme sen taç urdun” diye hitap etmek fırsatını vermiştir (Süleyman Çelebi de, “Dedi: Urundun saadet tâcını” dememiş miydi?).

Sumerlilere göre, Gök Tanrısı âdil Anû, “tamga”lar yeri olan Ay Tanrısı Nanna’ya buyurarak, insanlar arasından bir kişiyi, hükümdar olarak tayin eder; atar. Hükümdar, “sopası” “doğru” olandır, *Si.pa.si* dir; “Sürü”sünü, “doğruluk”la “güden” “çoban”dır. Türklerde, *Si*, adâlettir, doğruluktur, “tüz”lüktür, “teng”lidir. Düz sopa, *berkge*, adâlet ve hükümlanlık simgesidir. Orhon Anıtları: “Sâlig kız oğlum, kün boldı.” “Beglik ırı oğlum kul boldı.” (*Codex Cumanicus*, s. 246): “Sâlig oğlannın köösü (*Domus pudici pectoris*).” *Kutatgu Bilig*: “Kılığın köni tut, kılincin sâlig” (Arat neşri, 5209). Has Hâcib, hükümdara, “*Ay sâlig*” (*KB*, 5166) hitabında bulunur. Zamaşerî, *Mukaddimetül-Edeb*’de, (Nuri Yüce neşri, Ankara 1988, s. 68, 176-1) “uzluk kıldı işge, *sâlig* teprendi işde, aheste-lik kıldı”, der. Ulu Hâcib, “Budun koy sanı ol begi koyçısı. Bağırsak gerek koyka koy kütçisi” (*KB*, 1412), der. *Kenzü’l-Kübera*’da bu fikir, “padişah çoban bigidür ve kalan halâyık sürü bigidür” şeklinde ifade edilmiştir (s. 73). “Köni olsa begler tiriglig bulur” (*KB*, 819) der. Sumerli hükümdar, Tirigan adını taşımaktadır. “Bu begler Bayattın musallat turur” (*KB*, 5947). (Bu beyler hakimiyetlerini Tanrı’dan alırlar). Dede Korkut’ta da, hükümdar, “Tanrı gölgesi” sayılır. “Tangrı kölgesi” terimi *Kenzü’l-Kübera*’da da geçer (Kemal Yavuz neşri s. 41, 6a7, Ankara 1991, A.K.M. yayını).

Dede Korkut’ta, “*Arıg Candan* iki karındaşı Depe Göz elinde helâk oldu” ibaresi geçmektedir. Acaba, buradaki “*Arıg can*,” Sumerli hikmet Tanrısı Enki’nin, bütün öteki Tanrıların kalplerinden geçenleri bilmekle, prototip oluşturabileceği “Âlem rûhu”, “Nafs-i kullî”, “Akl-ı kullî”, “Akl-ı fa’âl”, “Spiritus Sanctus”, “*Arıg can*”, “Ulu kut”, “Yalın söz” ile ilgili olabilir mi?

Sumerlilerde, bir Guti kralının adı “İnkişu” olarak okunmaktadır. *Dede Korkut*’taki “Enkiş” ismi ile benzerlik bir tesadüf müdür?

Sumerlilere göre, insan, toplum dışında ancak bir hayvandır. Bunu Enkidu tipinde görüyoruz. Enkidu, “İnanna’nın Kızları” tarafından eğitilmeden önce, bir “wild beast”, “sab^c”, “orman adamı” vahşi bir yaratıktır. Tepe Göz ve başlangıçta Basat da Enkidu ile aynı karakterleri gösterir. Memlûklü Sultanı Kalavun’un hizmetlisi Ibn Aybeg Devedarî (ölm. 1331-1332), *Dürer*’inde şöyle söylemektedir: “Türklerin iki kutsal kitabı vardır. Birisi ‘*Ulu Han Ata Bitig*’, ötekisi ‘*Oğuz Nâme*’. ‘*Oğuz Nâme*’nin Farsça tercümesi, Ebû Muslim Horasânî’nin kütüphânesinden gelmiştir; Harun Reşid’in emriyle, Nestûrî tabib Cibrîl b. Buht Yişu’a Arapçaya çevirtilmiştir. (Cibrîl, bilindiği üzere, Yohannâ b. Maseveyh’in hocasıdır. Yohanna da ünlü Hunain b. Ishak’ın hocasıdır.)” Devedarî’ye göre, Tepe Göz, Türklere saldırmış, Basat da onu öldürmüştür. Devedarî’ye göre, “bunlar, Türklerin hurafelerindedir.” Bilindiği üzere, Reşid ud-Dîn, *Câmi’ut-Tevâ-nih*’inde, *Oğuz Destanı*’nı, İslâmî bir renk altında, Mogollara mal ederek anlatmıştır. Oğuz’un tasvirinde, vücudun kıllı olması, aynen, Enkidu’nun tasvirine benzemektedir: “Oğuz’un bütün vücudu tüylü idi. ...Omuzları samur omzu, göğsü ayı göğsü. ... At sürüsü bakar, av avlar... gergedan öldürür” (*Oğuz Destanı*). “Enkidu’nun bütün vücudu kıllarla siyah olmuştu...kıllı, pis vücudu” (*Gilgamiş Destanı*). Atası kaba ağaç, anası kagan aslan olan Basat da Enkidu ile paralellikler gösterir; Basat, “Sazdan bir aslan çıkar, at urur. ...At basuben kan sömürür” diye tasvir edilmiştir. Enkidu da “demir gibi sert” idi. “O, vahşi hayvanlarla itişe kakışa suvata iniyor, ...daima dağda dolaşiyor. ...Daima vahşi hayvanlarla ot yiyor” (*Gilgamiş Destanı*). Tepe Göz ile öteki destanların kahramanları arasında da paralellikler vardır: Tepe Göz çok aç gözlüdür. O, “Beçene toymaduk” gibi hiç doymak bilmez. “Kan sömürür, insan yer”, Minotor gibi, Cyclope gibi. “Toymaduk”, herhalde, Porfiriogennetos’un “*aplestoi*” dediği cinsten olacaktır. Attila’nın Oktar’ının da çok yemekten çatladığı rivayet edilmiştir. Tepe Göz’ün bu hali, sanki, Rabelais’in “Gargantua” sının prototipini oluşturmaktadır. Tepe Göz de, Enkidu, Kalkamış ve Ziegfried gibi, ağacı kökler, ağacı kökünden kaldırır, söker. *Dede Korkut*’un, Karaçuk Çoban’ı da, “kaba ağaç”ı kökünden söker sırtlar, her atışta “oniki batman” taş atabilir, Cyclope gibi. Sonra, o, Kazan Han’ın “*mîr-i âhûr*”u olur. Tepe Göz, birçok kahramanlar yanında, Temür Tonlu Mamak’ı da öldürür. Acaba, bu “Temür Tonlu Mamak,” Yunan mitolojisindeki Talus’a karşılık olabilir mi? Basat, Tepe Göz’ü öldüreceği sırada, Tepe Göz yalvarır: “Tepe Göz aydur: İmdi, kardaşuz. Kıyma maña, didi” (Gökay neşri, s. 113). “Humbaba Kalkamış’a dedi: Kalkamış! Beni bırakmalısın. Sen, benim efendim olmalısın. Ben de senin kölen olmalıyım. Ben sana, dağlarının

çocukları olan ağaçları devireyim; ve, onlardan senin için evler yapayım” (*Gilgamiş Destanı*, s. 41; *Dede Korkut*, s. 23). “Karaca Çoban, kabağacı ye-riyle yurduyla kopardı, arkasına aldı.” Basat da Kalkamış, Enkidu, Teze ve Ulyse ile paralellikler gösterir. Oğuz gergedanı, Bogaç boğayı, Kalkamış ve Enkidu Gök Boğası’nı, Humbaba’yı, Basat ve Ulyse Tepe Göz’ü öldürürler. Türklerin kuşlarla ilişkisi ise malûmdur. Kuğu Gölü Bale Süiti’nin, Niebelungen’le ve Türk inançlarıyla olan ilişkisi de işlenmiştir. Nitekim bu konuya, İngilizce çeviride de temas edilmiştir (s. 199-200, not 3).

Enkidu, “İnanna’nın Kızları” tarafından eğitildikten sonra, o, evcilleşmenin, toplumsallaşmanın, daha doğrusu, yüce değerlere uygun olarak davranmanın, nasıl bir “mihnet”li iş olduğunu yaşayarak tecrübe etmiştir; hattâ, yılgınlık gösterip, hayvanlarına bile dönmek istemiştir. Ama, artık, çok geçtir, iş işten geçmiştir. O, artık, bir kere “insan”laşmıştır, tekrar hayvanlarına dönmesi imkânsızdır. *Kitâb-ı Dede Korkut*’ta da, boyun göçü sırasında, yere düşen bebek Basat’ı bir aslan büyütmüştür. Basat bulunduktan sonra, evinde rahat edemeyip, hayvanlarına dönmek bile istemiştir; ama, Basat, Oğuz’a musallat olan düşman Tepe Göz’ü haklamak için, topluma dönmüş, hizmette bulunmuştur (*Kutadgu Bilig*’inde ana fikri budur: Toplumdan kaçmayıp, dönüp devlete hizmet etmek), Tepe Göz’ü öldürmüştür; Dedem Korkut’un “Oğlanum! Sen, insansın. Hayvanla musâhip olma. Gel. Yahşı at bin. Yahşı yiğitlerinen eş, yort” (Gökay neşri, s. 105) diyen nasihatına kulak vermiştir. Ama, Sumerli destancı da bu fikri çoktan ifade etmiş bulunuyordu. Hiyerodül, Enkidu’ya, aynen şöyle söylemiştir: “Enkidu! Sen bilgesin. Sen bir Tanrısın. Neden bu kalabalıkla kırdı dolaşıyorsun? Gel. Seni Uruk’a, Anû’nun, Iştar’ın evi olan muhteşem tapınağa götürüyüm, Kalkamış’ın olduğu yere” (*Gilgamiş Destanı*, s. 20).

Sumerlilerde, hükümdar Shuruppak, geleceğin ünlü hükümdarı ölüksüz Ziu Sudra olacak olan oğluna nasihat eder: “Sen benim ünümü anla. Sözümü dinle” (*From*, s. 290). Dede Korkut da, aynen onun paraleli sözler söyler: “Sen benim ünümü anla. Sözümü dinle” (Gökay neşri, s. 32-33). Yazıcıoğlu’na göre, “Bayat boyundan Korkut Ata koptı. Oğuz kavminin bilgesiydi. Ne dilerise o olurdu. Gaipten haber verir idi. Hak Tealâ onun kalbine ilham ederidi”, “keramet ıssı” idi. Herhalde, o, Oğuz Yabgularından birinin hizmetlisi bir devlet adamı olmalıydı. Kaşgâr’lı *Dîvân*’ında, “Algıl öğüt mendin, oğul, erdem dile. Boyda ulu bilge bolup bilgin üle” demektedir. (s. 172 T.D.K., I).

Sumerli hükümdarlar, "Si.pa.si." olmak üzere, ün kazanmak isterler. Kalkamış da "I would set up my name" demektedir (*From*, s. 204). Türk hükümdarlar da "at, küy" kazanmak isterler. Ün salmak teması, *Kutatgu Bilig*'de ve *Kitâb-ı Dede Korkut*'da işlenmiştir. Homeros Destanları'nın, Romalı Destanları'nın da müşterek konusu budur.

Kalkamış, her ne kadar ebediyeti aramakta ise de, arada bir sarsılıp, kötümserliğe de kapılmaktadır; dünyanın gelip geçici olduğunu düşünmektedir. Öyleki, o, "İnsanların en uzun boylusu bile göke erişemez. En genliklisi bile yeryüzünü örtemez." ("Man the tallest can not reach to heaven. Man the widest can not reach cover the earth", *From*, s. 205) demektedir. *Kutatgu Bilig*'de, satır satır, aynı düşünce terennüm edilmiştir: "Sunup tutsa elin, eğer kök közin. Başın kökke değse, yana yirdesin" (*KB*, 6149). Ulu Hacib, fikrini, "Keçer dünya geçti tüpi yil keçer teg" (*KB*, 6554) diyerek pekiştirmektedir. Dedem Korkut'un Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek'i ise, "Hani? Övdüklerin nerede? Dünya benim diyenler? Ecel aldı, yel gizledi. Fani dünya kime kaldı? Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya" (Gökyay neşri, s. 29, 36), der.

Sumerli kültürde ölüm, Namtar adlı ölüm ve hastalık cini ile gerçekleşir. Namtar, Nergal'i (Öte Dünya) bekler; ve, görevini ifa etmek için, hiç kimse arasında, fark gözetmez ("Who knows no distinction," "Nergal's embushur, that is death, who separees no one has not seized him" (*From*, s. 225). Namtar bir kuş gibi uçarak gelir. Onun bu vasıfları, *Kitâb-ı Dede Korkut*'ta, "Al kanatlı Azrâil" olarak terennüm edilmiştir. Laçın Kuşu, malûm olduğu üzere, Türklerde, ölümün simgesidir. Sumerli Nin Urta (Güney Rüzgârı), kıtlık ve hastalık cini olan Asag'a (Asıg?) karşı savaşmıştır. O da "bir kuş gibi uçmuştur." ("Flees like a bird"). Deli Dumrul, "Mere Azrail dedüğünüz ne kişidir kim adamın canını alır?" diye sorar; ve, Azraile karşı savaşır, onu sıkıştırır; "Ama, Azrâil, göğercin gibi kuş oldu uçtu", "Azrâil göğercin oldu, pencereden uçtu gitti."

Sumerliye göre, insan ölünce "Kur"a gider. "Kur"un veya "E-kur"un, Sumerli dilinde, iki anlamı vardır: Birisi dağ, ötekisi dağdaki in, mağara, oyuk, kovuk. Türkçe "kür," "kur," "kiur," "keur," "kegür," "ukegur," "kör," "gur," "kurgan," "koba," "kovuk," "guruk" gibi kelimeler, "kur"un değişimleri olup, aynı anlama gelmekte, aynı anlamda kullanılmaktadırlar. (Jean Paul Roux, *Les Religions des Turcs et des Mongols*, 1964 Paris, Payot). Pehlevîcede "Gir," dağ demektir. Eski İranlılarda da "girshah" (gilshah) kavramı vardır. (Beyrûnî, *The Chronology*, s. 107-108.) Möngke'nin mezarı-

na, “yeke guruk” denmekte olduğu malûmdur. “E-Kur” kelimesi, *Kutatgu Bilig*’de, “üngür” olarak geçer. (KB, 6155, 4766, 2684). Ebû'l-Gâzi Bahadır Hân, *Şecere*’sinde, *Oğuz Nâme* kahramanlarından Salur Kazan’ın övüldüğü bir manzûmeyi verir: “Kazgurt Tağdın üngür taşın yuğarlattı”. (Bkz., Sumer, *Oğuzlar*, s. 372 not 17). Sumer, “Üngür kelimesinin ne anlama geldiği kesin şekilde anlaşılmıyor” demektedir. Oysa, “üngür” kelimesinin manâsı açıktır: Dağda, oyuklardaki çok büyük, koca koca taşlar söz konusudur. Hatırlanacağı üzere, Homeros’ta, “cyclope”, Ulysse’nin gemisinin arkasından, koca koca kayaları fırlatmıştır. *Kitâb-ı Dede Korkut*’ta da, Tepe Göz’ün “Ağır mancınık taşınan atam diridim” sözleri geçmektedir. (Gökyay neşri, s. 114). Karacuk Çoban da, “on iki batman” taşları atabilmekteydi. Ayrıca, *Kitâb-ı Dede Korkut*’ta, “kur” kelimesi, “karşı yatan dağlar, yaylar olsam menüm gurum olsun” şeklinde veya “devletsüz oğul kop-sa, ocağının körüdür” şeklinde kullanılmaktadır.

Sumerliye göre, “Kur,” öldürülmesi gereken bir canavardır. Hikmet tanrısı Enki’nin, “Kur” canavarına, Nin Urta’nın kıtlık ve salgın cini Asağ’a, Enkidu’nun nefis canavarına, Ziu Sudra’nın Tufan’a karşı savaşımından sonra, Kalkamış da ölüm canavarına karşı savaşmıştır. Alp Er Tunga da, “ödlek” (zaman) canavarına karşı savaşmıştır. Bahâdur Han, bize, şu dizeleri nakletmektedir: “Kök âsmandan inip geldi tınlı yılan. Her Âdemni yutar irdi görgezen zaman. Salur kazan başını kesti, birmedi aman” (Krş., *Oğuzlar*, s. 374). Tıpkı Yi’nin, Güneş ve Ay’ı yutan kozmik yılanı oklaması, Indra’nın Güneş ve Ay’ı yutan zaman ejderini parçalaması gibi (Krş. Emel Esin, *Türk Kültürü*, s. 33) Hrozny, “Evren yılanı”nın Saman Yolu olduğuna kanidir (Bkz., *L’histoire*, s. 243. Eski İranda, *Dehr = Zrvânem akerenem* için bkz., Beyrûnî, *The Chronology*, s. 394). Salur Kazan, *Destan*’da “Yidi başlı ejderhaya yitip vardım” demektedir. Kalkamış da, İnanna’nın dikmiş olduğu Huluppu ağacının kökündeki yılanı öldürmüştür. “Yılan öldürmek,” aynı zamanda, ebedileşmek, “at, küy” kazanmak anlamına da gelmektedir.

İnanna, “Kur”dan, “yerine ölecek birisini bulmadıkça” çıkamaz. *Kitâb-ı Dede Korkut*’ta, bu tema, aynen terennün edilmiştir: “... “Can yerine can bulsun. Anın canı azad olsun. (Ama) dünya şirin, can aziz. Cânımı kıyabilmen. Bellü bilgil.” Bilindiği üzere, bu görevi, Dumrul’un sevgili eşi “helallisi, yad kızı” üstlenir. Hatırlanacak olursa, Admet-Alkestis çiftinde de aynı tema tekerrür etmişti. Tului Ögedey yerine, Bâbur ise Humayun yerine ölmek istemiştir.

Kılkamış Destanı oniki destandan ibarettir. *Dede Korkut Destanı*'da, aynen, oniki destandan müteşekkildir. Bu taksimat, öyle görünüyor ki, Güneş'in Oniki Burç'taki seyahatine benzemektedir veya aradaki paralelliği yansıtmaktadır. Bilindiği üzere, Sumerlilerde, "Sema manzarası", "Yeryüzü manzarası"dır (Landsberger, *Kadim Ön Asya'nın Meseleleri*, s. 105).

Dede Korkut Destanı ile Kalkamış Destanı arasındaki bir benzerlik de kahramanların uyumasıdır. "Oğuzun başına her ne gelirse, uykuda gelir idi." Kalkamış da, bu beşeri özelliğinden ötürü, "tırilgi otı"nu "yılan"a kaptırmış, bunun bedelini ölümsüzlüğe erememekle ödemiştir. Ebedî olan insan değil, zamandır. Kalkamış, Ziu Sudra ve karısının yanında da uyuya kalmış idi. Kalkamış gibi, Dumrul da ölümü öldürmek için savaşım vermiştir.

Bu tanıtmayı bitirmeden önce, ne yerli, ne de yabancı literatürde rastlamadığımız bir noktayı hatırlamak ve tekrar bildirmek istiyoruz. (Bkz., "Edebiyatımızda Sumerli Kültür İzleri varmıdır?", *Erdem* cilt 6, sayı 17, Mayıs 1990, (1992) s. 394-397). O da Sumerli "Shukallituda ile İnanna" adı verilen parçanın, *Dede Korkut Destanı* ile paralel olmasıdır.

Kramer, 1946'da, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, epikler ve mitler üzerinde çalıştığı sırada, o zamana kadar bilinmeyen ve yayınlanmamış olan bir tableti, "Shukallituda ve İnanna" tabletini, bulmuştur (*From*, s. 67. İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi'nin Sumerolojiye yapmış olduğu katkılarını, Muazzez Çiğ, burada adı geçen bildirisinde, bize sergilemiştir. İstanbul Arşivi'ndeki tabletler, destanlar başta olmak üzere, Sumerli metinleri anlamakta, büyük katkı sağlamıştır. Bkz., s. 493). Bu tablete ilişkin bilgilere geçmeden önce, *Kitâb-ı Dede Korkut*'un İngilizce çevirisinin VIII. Destanının 3. notunu (s. 199-200), katkının belirginleşmesi için, olduğu gibi dilimize çeviriyoruz:

"*Tepe Göz* adı *tepe* (*hill, top, head*) ve *göz* (*eye*) kelimelerinden oluşmuştur. Eski çağın çok iyi bilinen tekgözlü devleri Yunan mitolojisi ve literatürünün "Cyclop" larıdır. Hesiodos, *Theogoni*'sinde, bir "cyclop"lar neslini tartışmıştır. Ama, burada, duruma uygun olan, Homeros'un *Odysse*'sinin IX. kitabındaki Polyphemus hikâyesidir. Tepe Göz ile Polyphemus arasında bulunan bazı benzerlikler hakkında, mesele yoktur. Bunların hikâyeleri birçok noktalarda, özellikle de sona doğru, mağara sahnelerinde, dev, kahraman tarafından kör edildiğinde, birbirine paraleldir. *Kitâb-ı Dede Korkut*, Yunan dünyasından, asırlarca pay almış olanda, şekil

kazanmış olmakla, bu iki eser arasında, nedensel bir bağ bulunduğunu farzetmek, akıldışı bir hareket olmaz. (Bkz., C.S.Mundy, "Polyphemus and Tepegöz," *Journal of the British Society for Oriental and African Studies*, 18, 1956, s. 297-307).

Şüphesiz, bu, bütün tek gözlü devlerin Polyphemus hikâyesinden çıktığını veya Tepe Göz şekli için başka kaynakların yokluğunu içermez. Bu türden canavar misâlleri, Eski Doğu efsanelerinde de mevcuttur. Bunların bir kısmı, Homeros ve Hesiodos'tan epeyce önce olabilir. (Mesela bkz., Stit Thomson, and Jonas Balys, *Motif and Type Index of the Oral Tales of India*, Motif F 512.1.1 ve F 31.1.1.1.). Türk geleneğine, hem etnik, hem de linguistik açıdan daha yakından bağlı olan, Tek Gözlü Dua'dır. Gâzâları *Mogolların Gizli Tarihi*'nde, çok açık satırlarda durmadan anlatılan şu efsanevi Mogol kişilik. (Bkz., Arthur Waley'in çevirisi, s. 217). Ermeniler, kendisine, Türkçe ismi ile Tepe Göz dedikleri, tek gözlü dev hakkında hikâyeler anlatırlar. (Leon Sürmelian, *Apples of Immortality*, s. 216-220, 315). Tepe Göz hikâyesinin, hâl-i hâzır sözlü gelenekteki değişik anlatımları için bkz., *Type...* 146, "Tepe Göz;" Wolfram Eberhand ve Pertev Nailî Boratav, *Typen Türkischer Volksmärchen*.

Oğuzların Tepe Göz efsanesi, Polyphemus anlatımıyla, Kuğu-Kız adıyla bilinen halk hikâyelerinin en eski ve en çok yaygın bir değişimini eritmiştir. (Motif D 361.1). Halka mal olmuş bu hikâyenin üç parçası vardır: 1. Bir adam, bir gölde yıkanmakta olan veya oradan çıkmakta olan başka bir dünyaya ait olan, bir çok kızlardan birini, o kızın gelmiş olduğu dünyaya tekrar geri dönmek için takınmaya mecbur olduğu tüylerini saklayarak, yakalar. Onunla evlenir. Çocukları olur ya da olmaz. 2. Adam, onu, ölümlüler dünyasında tutmak için bir veya birkaç *tabuyu* dikkate almak zorundadır. Adam, bu *tabulardan* birini ihlâl edince, karısı, kuğu elbisesini, tekrar teşâhüb eder; ve, kaybolur. 3. Adam, böylece, karısını araştırmaya koyulur; bir çok meşakkatten sonra, ona tekrar kavuşur. Oğuz efsanesi, o halk masalının ilk iki parçasının öğelerini seçip kullanır; üçüncü parçayı tamamen bir yana bırakır; onu kullanmaz. Biz, kızın yakalanması hakkında, bir mikdar ayrıntıya sahibiz, ama, onun gidişine, ve herhalde, soylarının kötü tabiatına sebep olan *tabunun* ihlâli hakkında ayrıntıya sahip değiliz. İçinden Tepe Göz'ün doğmuş olduğu cisim yuvarı kitle, muazzam ve sihirli bir yumurtadır; herhalde, bir kuğu yumurtasıdır. Kuğu-Kızı hikâyesinin işi, sadece olağan üstü vasıfları olan bir dev azmanı adam meydana getirmek vasıtası temin etmektedir. Tepe Göz hikâyesini, Peri ananın temin ettiği sihirli yüzüğe bağlayan genel hattında, *Märchen*'le-

rin mükemmel bir misâlidir. Walter Ruben, *Die 25 Erzählungen des Dâmons*, s. 244-253'de, efsanenin folkloristik unsurları hakkında, mükemmel bir araştırma sunmuştur.

Mümkündür ki, Tepe Göz, Oğuzun bir düşmanı olarak, halk muhayyilesinde, Sir Derya boyunca yaşadıkları yıllarda, başlıca düşmanları olan, özellikle Kıpçaklarla, çağrışım yapmış olsun. Memlûkların bu dördüncü yüzyıl emîri —Bu emîrlerin çoğu Kıpçak kümesindedir—, o zaman, Tepe Göz adını taşıyordu. (Bkz., Takîy ud-Dîn Makrizî, *Kitâb us-Sülûk*, I, 940; Faruk Sümer "Oğuzlara Ait Destânî Mahiyette Eserler", *D. T. C. F. Dergisi*, 17, 1959, 415, not, 233.)"

Şimdi, Sumerli tabletteki parça ile Dede Korkut'taki parçayı karşılaştıralım. İlkın "Shukallituda ve İnanna" adlı parçayı verelim:

"Birgün, efendim kıraliçe İnanna gökleri ve yerleri gezip dolaştıktan sonra,

"Elam ve Shubur'u gezip dolaştıktan sonra,

"Yorgun argın bahçeye geldi. Gelir gelmez de uykuya vardı.

"Shukallituda, onu bahçe çitinin kenarından gördü.

"Onunla birlikte oldu. Onu öptü.

"Güneş doğar doğmaz,

"Kadın, kendi kendisine dehşetle baktı.

"İnanna kendi kendisine dehşetle baktı.

"Kadın ne büyük fenalık yapmıştı?

"İnanna, kadın olarak, ne yapıvermişti öyle?

"O, bunun üzerine, ülkenin bütün kuyularını kanla doldurdu.

"Ülkenin bütün bağ ve bahçelerini kanla doldurdu.

"Erkek köleler, yakmak için oduna geldiklerinde, kandan başka bir şey içmediler.

"Kadın köleler, su doldurmaya geldiklerinde, kandan başka bir şey doldurmadılar.

"İnanna dedi ki: Benimle birlikte olan adamı bütün ülkeyi arayıp tarayıp bulmalıyım.

"Ama, onunla birlikte olan adamı, aradıysa da bulamadı.

"Çünkü, delikanlı, babası evine sığınmıştı.

"Shukallituda babasına dedi ki: ...

“Birgün, efendim hanım İnanna, yerleri gökleri, Elam ve Shubur’u dolaştıktan sonra,

“Yorgun argın geldi, bahçede uykuya daldı.

“Ben, onu, çitin yanından gördüm.

“Onunla birlikte oldum. Onu öptüm.

“Çitin kenarına döndüm.

“Güneş doğdu.

“Kadın kendi halini dehşetle gördü. ...

“Ama, kendisiyle birlikte olanı bulamadı.

“Çünkü, babası, delikanlıya dedi ki:

“Oğul! Git. Kardeşlerinin şehrine saklan.

“Adımlarını onlara yönelt. Git, kardeşlerin karabaşların yanına.

“Kadın, seni, ülkenin içerisinde bulamayacaktır.

Şimdi ise, Dede Korkut’taki parça: “Basat, Tepe Gözü öldürdüğü boynunu beyan eder: Oğuz bir gün yaylâya göçtü. Aruz’un bir çobanı vardı. Adına Koñur Koca Sarı Çoban derleridi. Oğuzun önünce, bundan evvel kimse göçmezidi. Uzun Puñar dimekle meşhûr bir puñar vardı. Ol puñara perrîler konmuşudu. Nagehandan koyun ürktü. Çoban erkece kıkıdı, ilerü vardı. Gördü ki, perrîler kanat kanada bağlamışlar, uçarlar. Çoban kepeneğini üzerine atdı; perri kızının birini tutdı. Tamâ idip cima’ eyledi. Koyun ürkmeye başladı. Çoban, koyunun üzerine seğirtti. Perrî kızı kanat urup uçdu. Aydur: Çoban, yıl tamam olıcak, mende emanetün var, gel, al, didi. Amma, Oğuzun başına zeval getürdün, didi. Çobanın içine korku düştü. Amma, kızın derdinden benzi sarardı.”

Bu iki parça arasındaki paralellik ortadadır. Thomson’un *Motif Index*’i hem Tanrılarla birlikte olan insan anlayışının, hem de tek gözlü Tanrı anlayışının, yeryüzünde, İrlanda, İskandinavya, Fin, Slâv, Lâtin, Yunan, ve Türk âleminde çok yaygın olduğunu göstermektedir. Ancak, Dede Korkut, peri ile birlikte olma motifini Tepe Göz motifi ile birleştirmiştir. Çoban ile perinin birlikte olmasından dokuz ay on gün sonra, toprağın kabarmasıyla Tepe Göz ortaya çıkmıştır (Etrüskler’de de, bu toprağın kabarması motifi mevcuttur); Oğuzun başına belâ kesilmiştir. Ama, “Basat, Tepe Göz’ün kendi kılıcı ile boynunu urdu. Deldi. Yay kirişine dakdı. Sürüyü sürüyü mağara kapısına geldi.” (*Dede Korkut Destanı*, Gökyay neşri). “Oğuz da kargı ile Gergedanın başına vurdu. Onu öldürdü. Kılıcıyla

başını kesti. Aldı, gitti” (*Oğuz Destanı*, s. 39; Ş. Kurgan, *Eski Metinler*, M.E.B., 1943; Kalkamış da “Humbaba’nın kesilen başını sırğa dikti” *Gılgamış Destanı*, M. Ramazanoğlu çevirisi, İstanbul 1942, Aydınlık bsm.; Tanıtma yazısı: *D.T.C.F. Dergisi*, sayı I, cilt 3, s. 125. C. Thomson’un 1930’daki yayını üzerinden 1934’te Shött’ün Almancaya yapmış olduğu çeviriden Türkçeye yapılmış olan bu çeviriyi Landsberger gözden geçirmiştir).

Çoban ile perinin beraberliği, yalnız Dede Korkut ile Shukallituda manzumesinde, Sumerlilerde, görünmez. Pururavas’ın kuşkadın Urvasi ile birlikte olduğunu anlatan bir Hind masalında da mevcuttur. En son Kuğu Gölü Bale Süiti’nde yankılanan, *Nibelungen Destanı*’nda da terennüm edilen kuş teması Türkler arasında da yaygındı. Ruben’e göre, Anadolu ve Hind, müşterek bir kaynaktan yararlanmış olmalıdır. (*Eski Hint Tarihi*, 1944, İdeal Matbaası, D.T.C.F. yayını, çeviren: C. Z. Şenbay; *Buddhizm Tarihi*, 1947 Ankara, D.T.C.F. yayını çeviren: A. İtil, s. 3). Bu müşterek kaynak, Hrozny’nin varsayımları önünde, acaba, Sumerliler olamaz mı?

